

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ БІЗНЕСУ І ПРАВА
КАФЕДРА ПУБЛІЧНОГО
ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА І ПРАВООХОРОННОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ**

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття рівня вищої освіти «бакалавр»

Виконала: студентка IV курсу 12-481 групи
Спеціальності:
293 «Міжнародне право»
Освітньо-професійної програми
«Міжнародне право»

Совач Юлія Володимирівна

Керівник: к.ю.н., доц. **Гладенко О. М.**

Рецензент: завідувач кафедри правових
дисциплін Херсонського інституту МАУП,
к.ю.н., доц. **Мкртчян Р.С.**

Херсон – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Загальнотеоретичні засади розвитку міжнародних відносин.....	5
1.1. Наукові підходи до дослідження історії розвитку міжнародних відносин.....	5
1.2. Періодизація історії міжнародних відносин.....	10
РОЗДІЛ 2. Характеристика історичних періодів розвитку та формування міжнародних відносин.....	16
2.1. Докласичний історичний період розвитку міжнародних відносин..	16
2.2. Класичний період історії міжнародних відносин.....	22
2.3. Сучасний період розвитку міжнародних відносин.....	26
ВИСНОВКИ.....	31
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	36

ВСТУП

Актуальність теми. Взаємозв'язок історії та міжнародних відносин має тісний характер, оскільки починаючи з стародавніх трактатів філософів, історичних джерел, аналітичних звітів міжнародних органів поряд з історичними, філософськими та статистичними даними в них розкривається питання становлення, формування та розвитку історичних міжнародних відносин.

Становлення та формування міжнародних відносин, як складної комплексної системи з відповідною вертикальною та горизонтальною структурою, передбачає її динамічний розвиток на фоні історичних особливостей розвитку суспільства.

Дослідження історії становлення та розвитку міжнародних відносин має значний обсяг відповідних напрацювань, зокрема: сформовано понятійно-категоріальну базу; вироблено методи та схеми функціонального і структурного аналізу даного міжнародно-правового явища; визначено міжгалузеві зв'язки в сфері історичного дослідження міжнародних відносин; охарактеризовано вплив розвитку держави на формування міжнародних відносин; побудована статична модель міжнародних відносин тощо.

Дослідження різних аспектів історії становлення та розвитку міжнародних відносин у сучасній українській науці здійснювали: О.Г. Білорус, К.О. Буряченко, В.В. Копійка, С.А. Лепявко, Г.М. Перепелиця, С.В. Прийдун, М.М. Приходько, С.С. Троян, Ф. Туранли, та інші.

Мета дослідження – комплексне дослідження історії розвитку міжнародних відносин.

Для досягнення мети дослідження нами були поставлені наступні **завдання:**

- 1) проаналізувати наукові підходи до дослідження історії розвитку міжнародних відносин;
- 2) охарактеризувати періодизацію історії міжнародних відносин;
- 3) розкрити особливості міжнародних відносин у докласичний історичний період;
- 4) проаналізувати класичний період історії міжнародних відносин;
- 5) охарактеризувати сучасний період розвитку міжнародних відносин.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини в сфері історичного розвитку міжнародних відносин.

Предмет дослідження історичні періоди розвитку міжнародних відносин.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження склали наступні методи: науковий порівняльно-правовий аналіз; загальнонауковий діалектичний метод пізнання; аналіз, синтез, дедукція та індукція, абстрагування, закони формальної логіки, системний, комплексний, функціональний порівняльно-правовий, формально-догматичний, історично-правовий метод.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

1.1. Наукові підходи до дослідження історії розвитку міжнародних відносин

Дослідження історії міжнародних відносин в історичній ретроспективі почалося з античних часів. Перші задокументовані згадки дослідження історії міжнародних відносин відносяться до епохи античності, зокрема в працях таких античних мислителів, як Геродот, Фукідід, Лукіан із Самосати висвітлювалися події в сфері міжнародних відносин, відображався взаємозв'язок історії та міжнародних відносин [2, с. 36].

Подальший розвиток історичної науки, соціології, філософії, економіки, національної історіографії, політології, теорії міжнародних відносин, геополітики, дипломатичної історії, теорії держави і права, історії вчень про державу і права визначили новий науковий напрям – історію міжнародних відносин.

Серед наукових шкіл та теорій, які присвятили свої наукові доробки вивченню міжнародних відносин (в т.ч. і їх історичного розвитку) слід визначити наступні:

1) школа політичного реалізму (Фуکیدід, Н. Макіавеллі, Г.Моргентау, М. Каплан й К. Уолтс) – зміст міжнародних відносин складають боротьба суверенних держав за владу на глобальному чи регіональному домінуванні;

2) школа неореалізму (Е. Телліс, Т. Джонсон, П. Рейх, Л. Бегбі, Дж. Хеслем, Д. Баучер, Р.Ешлі) – сучасна теорія міжнародних відносин, яка містить в собі оновлену теорію реалізму;

3) школа федералізму (неофедералізму) (А. Етціоні, Дж. Піндер;

- 4) функціоналізм (Д. Мітрані);
- 5) неофункціоналізм (Д. Най, Е. Хааз, Л. Ліндберг, Р. Кеохейн);
- 6) інтергавернменталізм (С. Хоффман);
- 7) інституціоналізм (П. Пірсон, К. Армстронг, С. Балмер);
- 8) теорія комунікації (К. Дойч);
- 9) теорія ліберального міжурядового підходу (Е. Моравчик);
- 10) транснаціоналізм;
- 11) ліберальний інтернаціоналізм (В.Вільсон);
- 12) структурний реалізм (К.Н.Волтц);
- 13) трансакціонізм (К.В.Дойч);
- 14) неоліберальний інституціоналізм (Р.Кехан);
- 15) конструктивізм (О. Вендт).

Дослідження підходів вказаних шкіл та теорій міжнародних відносин дозволяє визначити наступне:

- дослідження історичного становлення міжнародних відносин не характеризується чітким відстеженням динаміки міжнародних відносин;
- увага зосереджена на характеристиці змін міжнародної взаємодії та трансформації відповідних політичних режимів окремих держав та націй;
- вплив розподілу природних та інших ресурсів на зміну паритетних засад міжнародних відносин;
- особливості впливу лінійних глобалізаційних процесів на розвиток міжнародних відносин;
- вплив ідеології на розуміння специфіки історії міжнародних відносин, що сформувало антогонічне протистояння в цьому питанні в залежності від правової системи та зумовлює

розбіжність у розумінні історичних аспектів міжнародних відносин;

- історія міжнародних відносин містить ряд суперечливих та нез'ясованих моментів тощо.

В українській науці останнім часом було здійснено значну кількість дослідження різноманітних аспектів історії міжнародних відносин на рівні дисертацій та монографій.

Зокрема, до таких праць слід віднести наступні:

1. Прийдун С.В. «Трансформація зовнішньої політики України: європейсько-атлантичний аспект (1991–2015)» (2019 р.) [17].
2. Лепявко С.А. «Військово-політична діяльність українського козацтва в контексті міжнародних відносин (1561-1595)» (2000 р.) [16].
3. Туранли Ф. «Козацька доба історії України в османсько-турецьких писемних джерелах (друга половина XVI - перша чверть XVIII століття)» (2017 р.) [17].
4. Буряченко К.О. «Дипломатична служба та її специфіка» (2016 р.) [18].
5. Приходько М.М. «Українська держава часів гетьмана Павла Скоропадського у контексті європейської геополітики» [19].
6. Білорус О.Г. «Глобальна корпоративна система» (2011 р.) [12].
7. Копійка В.В. «Розширення Європейського Союзу. Теорія і практика інтеграційного процесу» (2002 р.) [13].
8. Перепелиця Г.М. «Конфлікти в посткомуністичній Європі» (2003 р.) [14].
9. Троян С.С. «Перша та Друга світові війни в історії людства (до 100-річчя початку Першої і 75-річчя початку Другої світових воєн)» (2014 р.) [15].

Як зауважує М.Кравчук, існує два підходи до вивчення генезису міжнародних відносин:

«1) історико-політологічний – дослідження міжнародних відносин як особливого виду суспільних відносин шляхом аналізу зв'язків, інститутів та поведінок, які виникають та розвиваються в часі та просторі;

2) геополітичний-геоекономічний – дослідження міжнародних відносин шляхом аналізу політичної та економічної взаємодії між державами та іншими суб'єктами з акцентом на просторовому розташуванні суб'єктів міжнародної або транскордонної взаємодії і виникненні та розвитку центрів сили» [1, с. 124].

В нашій кваліфікаційній роботі, у відповідності до мети, завдань, об'єкту та предмету дослідження, ми будемо користуватися саме історико-політологічним та геополітично-геоекономічним підходами до дослідження становлення, формування та розвитку міжнародних відносин.

Важливим у дослідженні історії міжнародних відносин є визначення наступних складових розвитку міжнародних відносин – внутрішні та зовнішні фактори розвитку суспільства, держав та світу в цілому. Систему внутрішніх факторів розвитку міжнародних відносин складають природні ресурси держави чи нації, необхідність розширення життєвого простору, до зовнішніх – місце держави і нації в системі суб'єктів міжнародних відносин, вплив світової спільноти на окремих суб'єктів, характер їх взаємовідносин, системні проблеми та виклики історичних процесів.

Дослідження історії міжнародних відносин полягає у встановленні не тільки історичних обставин їх розвитку але й теоретичної складової даного історичного феномену. Теорію історії міжнародних відносин складають наступні елементи:

1. Поняття «історія міжнародних відносин».

На думку В.В. Ластовського «історія міжнародних відносин вивчає:

- виникнення та розвиток регіональних і світових систем міжнародних відносин;
- появу та функціонування міжнародних комунікаційних інститутів, що впливали на історію розвитку міжнародних стосунків взагалі;
- конкретні процеси розвитку міжнародних відносин;
- проблеми виникнення і розвитку міжнародних організацій, міжнародного права, дипломатичних структур;
- системи міжнародних стосунків країн світу в процесі їх розвитку і взаємодії від найдавніших часів у конкретно-історичній обстановці, за принципом хронологічної послідовності» [2, с. 38-39].

2. Співвідношення історії міжнародних відносин, дипломатичної історії та всесвітньої історії.

Особливості співвідношення історії міжнародних відносин, дипломатичної історії та всесвітньої історії полягає в тому, що наука «всесвітня історія» включає в себе науку «історія міжнародних відносин», яка в свою чергу формується на стикові всесвітньої історії та теорії міжнародних відносин, включає в себе дипломатичну історію.

Спроба розуміння співвідношення історії міжнародних відносин, дипломатичної історії та всесвітньої історії відображено нами у Рис.1

Рис.1. Співвідношення історії міжнародних відносин, дипломатичної історії та всесвітньої історії відображено



3. Періодизація історії міжнародних відносин.

Традиційно історія міжнародних відносин виділяють наступні підходи до періодизації історії міжнародних відносин:

- 1) Вестфальська періодизація історії міжнародних відносин;
- 2) Віденська періодизація історії міжнародних відносин;
- 3) Версальсько-Вашингтонська періодизація історії міжнародних відносин;
- 4) Ялтинсько-Потсдамська періодизація історії міжнародних відносин;
- 5) загальноісторична періодизація історії міжнародних відносин (Стародавній світ, Середньовіччя, Новий час, Новітній час).

4. Предмет історії міжнародних відносин – історичні аспекти політичних, культурних, релігійних, економічних, суспільних, державних та міждержавних відносин.

5. Актори міжнародних відносин, їх вплив на історію становлення та розвитку міжнародних відносин.

1.2. Підходи до періодизація історії міжнародних відносин

Підходи до періодизація історії міжнародних відносин необхідно досліджувати з урахуванням значення понять «періодизація» та «періоди».

Відповідно до положення Енциклопедії історія України «періодизація – це раціональний спосіб впорядкування масиву емпіричної та теоретичної інформації за часовою протяжністю з метою поглиблення пізнання й розуміння змінних станів об'єктів навколишнього світу» [6]. В свою чергу, період – це «проміжок часу, обмежений певними датами, подіями і т. ін.» [7].

Критеріями періодизації міжнародних відносин виступають:

- хронологічний критерій;
- регіональний критерій;
- критерій «визначних міжнародних подій»;
- критерій «прийняття фундаментальних міжнародно-правових актів»;
- критерій «панування міжнародно-правових принципів»;
- критерій «трансформація акторів міжнародних відносин»;
- критерій суспільно-економічної формації тощо [5, с. 15].

Періодизація історії міжнародних відносин має певну неузгодженість, оскільки існують різні підходи до неї в залежності від ідеології, країни її формування, історичного етапу створення тощо.

Охарактеризуємо приклади періодизації історії міжнародних відносин за окремими вказаними критеріями.

Відповідно до *хронологічного критерію* періодизації історії міжнародних відносин була сформована т.з. загальноісторична періодизація (Дж.Фосетт, Я.Баскін, Т.Лоуренс та інші), яка має наступні періоди:

I. Стародавній світ.

II. Середньовіччя.

III. Новий час.

IV. Новітній час.

Проте, слід зауважити, що кожний історичний етап становлення та формування міжнародних відносин характеризується одночасним розвитком декількох типів міжнародних відносин, що обумовлено в свою чергу специфікою внутрішніх процесів акторів таких міжнародних відносин. Зокрема до таких процесів можна віднести релігійні, етнічні, суспільні, економічні, регіональні, внутрішньополітичні процеси, взаємовідносини з іншими учасниками міжнародних відносин тощо.

В такому підході поряд із хронологічним критерієм періодизації історії міжнародних відносин вбачається і регіональний критерій, який

поєднується тип та період права. Наприклад, у такий період розвитку міжнародних відносин, як «період Стародавнього світу» існували наступні типи міжнародних відносин:

- близькосхідний тип міжнародних відносин (Амарнський);
- індійський тип міжнародних відносин;
- буддиський тип міжнародних відносин;
- китайсько-конфуціанський тип міжнародних відносин.

В свою чергу у такий період розвитку міжнародних відносин, як «період Середньовіччя» існували наступні типи міжнародних відносин:

- мусульманський тип міжнародних відносин;
- китайсько-конфуціанський тип міжнародних відносин;
- християнський тип міжнародних відносин.

Також, слід зауважити, що така періодизація історії міжнародних відносин не враховує ключеві моменти їх розвитку.

Відповідно до критерію «прийняття фундаментальних міжнародно-правових актів» (ґрунтується на вченнях позитивно-правової школи А.Херші, Х. Лаутерпахта та ін.) періодами розвитку історії міжнародних відносин є:

- період після укладання Вестфальського миру (1648 р.);
- період після укладання Утрехтського миру (1713 р.);
- період після укладання Паризького договору (1865 р.);
- період після укладання Сан-Стефанського договору (1878 р.);
- період після укладання Паризьких договорів (1919–1925 рр.) та інші.

Критерій «визначних міжнародних подій» періодами розвитку історії міжнародних відносин визначає:

- «від Віденського конгресу (1814–1815 рр.) до Гаазьких мирних конференцій (1898 р. та 1900 р.);
- від Гаазьких мирних конференцій (1898 р. та 1900 р.) до Версальської мирної конференції 1919 р.» [5, с. 16].

Окремі науковці зазначають, що періодизація історії міжнародних відносин може ґрунтуватися і на декількох критеріях одночасно. Зокрема, в своїх працях О. Буткевич досліджує позицію Р.Редслоба висвітлену в «Traite de Droit de Gens. L'évolution historique», щодо якої історія міжнародних відносин поділяється на наступні етапи:

- античний період;
- період Середніх віків;
- період Відродження;
- період появи та становлення доктрини міжнародного права;
- період після укладання Вестфальський договір (1648 р.);
- період міждинастичної боротьби;
- період Французької революції та імперії;
- період після Віденського конгресу (1815 р.);
- період Реставрації;
- період національних держав;
- період міжнародної спільноти націй [4, с. 47].

Такий підхід є більш деталізований порівняно з іншими та враховує ключеві моменти зміни та розвитку міжнародних відносин у новий та новітній історичний час та ґрунтується на таких критеріях періодизації історії міжнародних відносин, як: хронологічний критерій; критерій «визначних міжнародних подій»; критерій «прийняття фундаментальних міжнародно-правових актів»; критерій «трансформація акторів міжнародних відносин» тощо.

Критерій *«панування міжнародно-правових принципів»* (А.Кассезе, Ф. Мартенс та інші) в періодизації історії міжнародних відносин характеризується наступними періодами – прийняття та нормативне закріплення наступних міжнародно-правових принципів:

1) принцип суверенітету. На думку М.Барандій «суверенітет виник у давні часи, ще з появою державних утворень – об'єднання жителів певної території в організацію з центрами управління –

органами, які володіють повноваженнями, необхідними для функціонування механізму даної організації» [8, с. 309];

2) принцип національності (самовизначення нації). Вперше даний принцип було озвучено на Берлінському конгресі (1878 р.) [9, с. 389];

3) принцип територіальності (територіальної цілісності). Вперше даний принцип було закріплено у Статуті Ліги Націй [10];

4) принцип особистої свободи. Даний принцип досліджувався та розвивався протягом тисячоліть (зокрема, софісти у V ст. до н.е. висловлювали ідею рівності та свободи всіх людей). Своє міжнародно-нормативне закріплення даний принцип знайшов у Декларації прав людини і громадянина (1789 р.) [11].

Критерій суспільно-економічної формації при періодизації історії міжнародних відносин. Наприклад, радянська історична наука виділяла періоди розвитку міжнародних відносин ґрунтуючись на марксистська теорія походження держави і права визначила наступні історичні періоди: рабовласницький, феодальний, капіталістичний, соціалістичний період історії міжнародних відносин. Дана теорія пояснює походження держави, її участь у міжнародних відносинах з точки зору впливу на них таких суспільно-історичних процесів, як суспільний поділ праці, надлишкова продукція та приватна власність, класове розшарування суспільства, протилежні економічні та політичні інтереси представників різних класів [3].

На думку В.В. Мицика, М.В. Буроменського, О.В. Буткевича та інших враховуючи різноманітні критерії періодизації історії міжнародних відносин «можна виділити три головні взаємопов'язані етапи історичного розвитку:

- а) докласичне;
- б) класичне;
- в) сучасне» [5, с. 17].

Керуючись саме таким підходом здійснимо дослідження періодів історичного розвитку та становлення міжнародних відносин у відповідності до вказаних періодів у наступному розділу нашої кваліфікаційної роботи. Зокрема, в дослідженні ми розкриємо особливості розвитку історії міжнародних відносин наприкладі країн, які внесли значний вклад в історію людства.

РОЗДІЛ 2

ХАРАКТЕРИСТИКА ІСТОРИЧНИХ ПЕРІОДІВ РОЗВИТКУ ТА ФОРМУВАННЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

2.1. Докласичний історичний період розвитку міжнародних відносин

Докласичний історичний період розвитку міжнародних відносин умовно можна поділити на два підперіоди:

- 1) стародавній;
- 2) середньовічний.

Стародавній підперіод докласичного історичного періоду розвитку міжнародних відносин

Даний період становлення та розвитку міжнародних відносин характеризується певною специфікою в залежності від країни чи регіону, тому окремо розглянемо особливості формування міжнародних відносин в окремих країнах стародавнього світу.

Древня Месопотамія (III-II тисячоліття до н.е.)

Першими учасниками (акторами) міжнародних відносин у Древній Месопотамії стали номи – міста-держави, які перебували між собою у ворожих малоінтенсивних відносинах предметом яких виступали природні багатства, доступ до ресурсів та економічних переваг торгівельних шляхів. Проте, існували і мирні взаємовідносини між номами в сфері третейського вирішення спорів, спільного володіння і користування землями, утримання від агресії тощо. Після завоювання та об'єднання номів царем Саргоном I було укладено перший міжнародний договір (який зберігся до теперішніх часів) з Еламом [21, с. 5-6].

Древній Вавилон (II-I тис. до н.е.)

Древній Вавилон, держава яка прийшла на зміну Шумеру та Аккаду в Месопотамії, значно розвивала такі інструменти міжнародних відносин, як ведення переговорів, допомога номам, династичні шлюби, укладання союзів між різними номами, економічна допомога та економічний тиск, дипломатія.

Давній Єгипет (кінець III тис-I ст.. до н.е.)

Давній Єгипет мав значний вплив на країни Близького Сходу, в т.ч. в сфері налагодження міжнародних зносин с Фінікією, захоплення Палестини та інших держав і територій, розширення кордонів, створення Будинку листів фараона (прототипу міністерства закордонних справ), фараон брав заручників у завойованих правителів, яких виховували в лояльності до Єгипту, дипломатами виступали члени родини фараона та його дружини, укладання мирних договорів з іншими державами. Згодом Єгипет стає морською державою з активними зв'язками з грецькими державами-полісами, укладає союзи проти персів [21, с. 9-10].

Давня Індія (II тис. – VIII ст.. до н.е.)

Переселення аріїв, завоювання дравідів, битва розрізаних індійських царств з Олександром Македонським заклали основи розвитку єдиної держави Древньої Індії. Основою розвитку міжнародних відносин стала праця Каультії – «Артхашастра», яка обґрунтовувала основу зовнішньої політики – завоювання інших держав, в т.ч. шляхом внесення розбрату між сусідніми державами та встановлення їх васальної підлеглості Індії. Дипломатами виступали гінці та представники, які налагоджували відносини з різноманітними державами (наприклад, Китаєм, Древнім Римом тощо) [21, с. 18-19].

Давній Китай (VIII ст. до н.е. – II ст. н.е.)

Як більшість давніх держав, Китай на початковому етапі свого розвитку складався з безлічі самостійних держав, які вели війни з

«варварами» з метою взяття військовополонених. На міжнародному рівні розвиваються договірні відносини, недоторканість послів, офіційне оголошення війни, нейтралітет, вчиняються дипломатичні ритуали та використовують подарунки у дипломатичних зносинах, розвивається професія дипломата та принцип рівності держав і державної вигоди, будуються вертикальні і горизонтальні міждержавні союзи, утворюються міждержавні союзи на тлі довготривалих війн, укладаються династичні шлюби, здійснюється розширення території впливу та завоювань, розвивається Великий шовковий шлях, надсилаються посольства до Парфії, відкриваються нові морські шляхи до інших держав [21, с. 21-24].

Античний підперіод докласичного історичного періоду розвитку міжнародних відносин

Розвиток античного періоду в історії міжнародних відносин почався з XVI ст. до н.е. з утворення держави Крит. В даний період Крит складався з великої кількості невеликих держав, серед яких з часом виділився Кносс. Розвиток держав було спрямовано на сільське господарство, морську торгівлю з Єгиптом, Сирією та Грецією, охорону морських шляхів, зовнішні завоювання та побудову Критської імперії.

З XV ст. до н.е. починає розвиватися ахейська цивілізація, яка складалася більш ніж з 400 міст-держав (особливо виділяються Лерни, Мікени). Залежність ахейських міст-держав від поставок продуктів харчування, заліза з Азії змусили розширювати міжнародні відносини, зокрема шукати нові торгівельні шляхи, вести війни (наприклад, Троянська війна), в т.ч. і за панування на морі, втікаючи від завойовників-варварів будувати нові міста-держави на території Малої Азії та Іонійських островах, створювали новий спосіб ведення бою – кіноттою із залізною зброєю. У IX-IV ст. до н.е. утворюються Мілет, Спарта та Середня Греція, у зв'язку з перенаселенням грецьких міст-держав відбувається колонізація шляхом опанування нових земель

придатних для с/г діяльності та створення факторій, які залежали від метрополії [21, с. 27-29].

Як зауважують О.І. Брусиловська та І.М. Коваль греки будували «4 типи взаємин з місцевим населенням: 1) залежність завойованих (ілоти в Лакедемонії); 2) особисто вільні негромадяни (перієки); 3) приватновласницькі раби (1-й ринок рабів – Хіос); 4) добровільна трудова кооперація» [21, с. 29].

VIII–VI ст. до н.е. міждержавні відносини у класичній Греції характеризувалися участю держав-полісів у міжнародних відносинах на принципах внутрішньої та зовнішньої незалежності, полісної демократії, укладанням союзних угод. У 500-449 рр. до н.е. Греція веде ряд воєн з Персією, яка в т.ч. використовує і дипломатичні засоби, агітацію, підкуп, надсилають «вимогу води і землі», депортує жителів завойованих міст-полісів, будує воєнні бази на грецькій території, заручається підтримкою окремих грецьких міст (Карфаген, Фессалія тощо) [21, с. 34-37]. В цей період розвиваються такі інститути міжнародних відносин, як: проксенія (прийом представників інших полісів), амфіктонія (релігійні союзи), сіммахія (військово-політичні союзи), ангелос та пресбейс (різновиди грецьких дипломатів).

Розвиток Давнього Риму датується 753 р. до н.е, передумовами її створення стало переселення та міграція племен сабінян та латинів. Міжнародні зв'язки у Римі підтримували колегія жерців-феціалів та виборні судді, з роками така функція перейшла до Сенату, який визначав послів (ораторів та легатів), задержував звіти посольств та приймав іноземних дипломатів. Народне зібрання Риму мало право оголошувати війну та підписувати мирні договори. Рим здійснював активну експансію (т.з. Латинські війни, Самнітські війни, Самнітські війни, Пунічні війни, Римсько-македонські війни, Македонська війна, Мітрідатові війни, громадянські війни різних періодів, Іудейські війни), створював союзу (наприклад, Латинський союз, союз карфагенян з

Римом проти Пірра, союз з Єгиптом та Кіренею, Етолійський союз, Ахейський союз, союз з сирійським царем Епіром, Селеком IV, союз з правителями Іллірії і Фракії), поділ території інших держав за домовленістю з союзниками, розвиток морського флоту, отримання контрибуції, укладання мирних договорів, амністія вигнанців, окупація території чужих держав, надання незалежності та вільного статусу окремим регіонам та містам, створення «інформаційних привидів» для святкування перемог Риму, утримання заручників – дітей правителів підкорених держав, включення союзних військ до складу римської армії, надання римського громадянства вождям варварських племен, утворення на території Римської імперії напівнезалежних варварських держав, дотримання принципу недоторканості послів, створення риторсько-дипломатичних шкіл, які забезпечували професійну підготовку майбутніх дипломатів [22, с. 182-250].

Середньовічний підперіод докласичного історичного періоду розвитку міжнародних відносин

Розвиток міжнародних відносин у Середньовіччі починається в IV–VII ст. н.е. з Великого переселення народів, в цей період та у подальшому відбувається створення держав (Тулузанської держави вестготів, держави вестготів в Іспанії, держави вандалів, Великої Гунії, бургундських держав, держави Одоакра, держави остготів Італії, Вестготської, Вандальської, Франкського королівства, держави лангобардів), набуття варварськими народами статусу федератів Риму, дія принципу сеньйорату. В даний період використовуються такі форми участі у міжнародних відносинах, як династичні шлюби, союзи, виховання заложників римськими правителями, ведення завойовницьких війн (готська війна Юстиніана, війни з саксами, аравами, слов'янами. Візантією тощо), отримання данини, набуття земель у складі різноманітних держав певної самостійності у міжнародних відносинах, діяльність майордомів у дипломатичних зносинах, укладання

Вердського договору. Розділ Західної Римської імперії спричинив розвиток та становлення династій Меровінгів, Каролінгів, Робертів [21, с. 98-106].

В X – сер. XI ст. характеризується утворенням:

- Французького королівства (держава об'єднала території з різномовним та різнокультурним населенням);
- єдиної держави Італії (засновником світської влади стали папи Римські, які створили церковну державу, відбувається боротьба за незалежність міст-республік тощо);
- створення Саксонії, Тюрингії, Франконії, Шабії, Баварії на території сучасної Німеччини, утворення нової Римської імперії;
- Іспанія (Ал-Андалус, Кордовський емірат, Астурія, Кастилія, Іспанська марка, Барселонське графство, Каталонія, королівство Наварра, графство Арагон, Наварра, Каталонія).

Серед інструментів регулювання міжнародних відносин даного періоду слід відзначити: «Божественний мир» (перемир'я від вечора середи до ранку понеділка), Вормський конкордат, ведення війн, завоювання територій, терор, торгівельні союзи (наприклад, Гензейська Ліга) [21, с. 107-111].

Перехід від середньовічного періоду розвитку міжнародних відносин до класичного періоду відбувався з XVI до другої половини XVII ст., та характеризувався наступними особливостями – розвиток ідеї єдиної *respublica christiana*, «принцип укладання «внутрішніх» договорів за міжнародною договірною процедурою між сюзереном і його васалами чи між васалами всередині одного феодалного об'єднання» [26].

В даний період ще не було сформовано постійно діючих арбітражних міжнародних інституцій, тому міжнародні конфлікти вирішуються або силовим шляхом, або дипломатичним шляхом.

2.2. Класичний період історії міжнародних відносин

Класичний період історії міжнародних відносин характеризується як «вестфальська система», що характеризувалася європоцентрискістю, суверенністю держав, наявністю позитивно-правових норм міжнародного права, досягнення стану політичної рівноваги, який вперше було сформульовано Вестфальським миром (1648 р.), узгодження проявів волі держав, договір як основне джерело врегулювання міжнародних відносин, розвиток ідеї «міжнародного права цивілізованих націй» тощо.

Результатами Вестфальської мирної конференції (після загальноєвропейської тридцятирічної війни) стало:

- утверджено статус держав в міжнародних правовідносинах, як «утворення в міжнародному суспільстві із взаємними правами та обов'язками»;
- вирішено питання територіального устрою та міжнародно-правовий статус територій;
- закріплено релігійну свободу, інститут посередництва, принцип дотримання міжнародних зобов'язань;
- сформовано систему санкцій;
- закріплено принципи міжнародних відносин;
- релігійні та політичні умови подальшого розвитку міжнародних відносин;
- рецепція положень римського приватного права (наприклад, принципу «*uti possidetis iuris*»);
- нова класична міжнародна правосвідомість;
- формування правової системи *jus europeum publicum*;
- формальне закріплення ієрархії сильних країн по відношенню до більш слабих тощо [23].

За результатами конференції Вестфальського миру було укладено наступні міжнародно-правові договори т.з. нового класичного типу, які стали основою подальшого розвитку системи міжнародно-правових договорів:

1. Оснабрюцький договір (24.10.1648 р.).
2. Мюнстерський договір (30.01 1648 р.).

Дані договори мали універсальний характер для більшості європейських країн, їх колонії, та передбачали врахування їх положень при укладанні наступних міжнародно-правових договорів.

Класичний період історії міжнародних відносин характеризується утворенням незалежних, суверенних держав, закріплення гарантій їх внутрішнього та зовнішнього суверенітету. Проте, європейські держави продовжували вести внутрішню (релігійне протиборство) та зовнішню боротьбу проти Османської імперії. Значний вплив на міжнародні відносини спричинили буржуазні революції, які сприяли протистоянню «династичної солідарності» та нормам міжнародного права [23].

Наступним підтипом розвитку класичного періоду міжнародних відносин став період французької буржуазної революції (1789 р.).

Вперше:

- суб'єктом міжнародних відносин стає народ;
- закріплюються стандарти прав та свобод людини і громадянина;
- зміщується акцент ролі в міжнародних відносинах з правителя на державу в цілому;
- суверенітет правителя обмежується волею народу, а суверенітет держави – міжнародними договорами;
- рівність всіх народів та усіх людей;
- розвивається інститут гуманітарної інтервенції;
- принцип невтручання у внутрішні справи;

- міжнародно-правовий інститут політичного притулку осіб, які постраждали в результаті відстоювання ідей свободи;
- інститут плебісцитів;
- кодифікація норм посольського права тощо [23].

При цьому революційний уряд Франції заперечував ряд міжнародно-правових принципів, зокрема таких, як верховенство міжнародних договорів прийнятих «державами-тиранами», правонаступництво новостворених урядів та держав, принцип неухильного дотримання міжнародних зобов'язань держав, принцип континуїтету.

Зокрема, прийняття Декларації про незалежність США (1776 р.) закріпило такий міжнародно-правовий принцип, як «принцип самовизначення націй» та спричинило формування принципу декларативного визнання незалежності держав у міжнародних відносинах (оскільки, Франція першою визнала незалежність США після прийняття Декларації); інституту правосуб'єктності націй. Частина міжнародно-правових норм лягла в основу (стала частиною) національного законодавства США та визначили особливості її федерального устрою, участь країни в міжнародних відносинах, стала основою для міжнародно-правового інституту ратифікації.

Активна колонізаційна політика європейських держав спричинила формуванню таких міжнародно-правових інститутів, як принцип свободи моря, принцип територіального верховенства та цілісності тощо. Особливу увагу в цей період надавали поняттям «світова держава» та «світова наддержава», які застосовувалися до держав, що мали міжрегіональний вплив та значний силовий вплив на глобальному рівні [23].

На противагу колонізаційній політиці, деколонізаційні процеси сприяли оголошенню незалежності колоніями в XIX-XX ст., розвитку

гуманного ставлення до корінних народів колоній, забороні работоргівлі, рівності народів тощо.

XIX ст. характеризується утворенням нових суверенних держав, які вступають в міжнародні відносини як самостійні суб'єкти.

Наступним підетапом розвитку класичного етапу міжнародних відносин став період 1815 р.- 1919 рр., який характеризувався переходом до універсального міжнародного права з перевагою правозастосування.

А саме:

- розвиток міжнародної договірної практики;
- продовження формування держав та отримання ними нових статусів;
- створення та діяльність міжнародних організацій та конференцій;
- формування міжнародного галузевого права;
- концепція правового статусу суб'єктів міжнародних відносин;
- міжнародні відносини ґрунтуються на системі держав;
- формування міжнародного правопорядку;
- право міжнародних договорів;
- укладаються договори з приводу ведення або закінчення війни, відповідних воєнних союзів, процедура укладання їх за участі дипломатів стає стандартизованою;
- розширюється предмет укладання договорів;
- формується функціональна теорія імунітету посла;
- виникає багатостороння дипломатія;
- тимчасові суб'єкти міжнародних відносин;
- міжнародний захист прав людини;
- принцип свободи морів, концепція «британських морів», інститут територіального моря, свобода судноплавства по міжнародним річкам;
- розвивається право війни (в т.ч. і т.з. «кабінетних війн»);

- міжнародно-правовий інститут гуманітарної інтервенції, невтручання у внутрішні справи, інститут нейтралітету, інститут призового права та міжнародного арбітражу;
- набуття державою нових територій ґрунтується на наступних підставах: династичні шлюби, правонаступництво (спадок), угоди (в т.ч. і дарування), рішення папи римського, ефективна або символічна окупація, відкриття нових земель, цесія, обмін територіями, адьюдикація;
- концепція захисту прав людини;
- міжнародне торгівельне право тощо [23].

В даний період дипломати отримують більшу свободу у представленні інтересів державі і її правителів, виділяється окрема дипломатична служба з основною задачею – забезпечення зовнішніх відносин. Також розвивається т.з. багатостороння дипломатія, яка ґрунтується на принципах верховенства права.

Активну позицію в міжнародних відносинах в класичний період займає Китай. Зокрема, було укладено наступні міжнародні нормативно-правові акти: Нерчінський договір (1686 р.), Нанкінський договір (1842 р.), договір про кордони з Російською імперією (1728 р.), Тьєнцінський договір (1858 р.), Пекінський договір (1860 р.), Міжнародна опіумна конвенція (1912 р.) та інші [23].

2.3. Сучасний період розвитку міжнародних відносин

Сучасний період розвитку міжнародних відносин датується з моменту закінчення «холодної війни» до тепер та характеризується активною діяльністю міжнародних організацій, адже саме завдяки їм здійснюються взаємовідносини між державами, врегульовуються глобальні сучасні проблеми (глобалізація та інтеграція держав,

екологічні проблеми, врегулювання збройних конфліктів тощо), розвиваються дипломатичні відносини.

Складність врегулювання міждержавних питань полягає у тому, що кожна держава має свою специфіку, а саме:

- має власні цілі зовнішньої та внутрішньої політики;
- положення в системі міжнародних відносин;
- тип правової системи;
- різний рівень ресурсів та можливостей;
- національну особливість.

Міжнародні організації на сучасному етапі розвитку міжнародних відносин характеризуються наступним: «наявність установчого документа; постійний або регулярний характер діяльності; використання в якості основного методу діяльності; багатосторонніх переговорів і обговорення проблем; прийняття рішень шляхом голосувань або консенсусу; рекомендаційний характер прийняття рішень» [24].

Всі групи функцій міжнародних організацій умовно поділяються на такі, як:

- 1) функція сприяння;
- 2) функція спостереження;
- 3) наглядова функція;
- 4) регулятивна функція;
- 5) контрольна функція;
- 6) функція інформування.

Останнім часом відслідковується комплексний підхід до реалізації даних функцій, зокрема такими міжнародними органами як: МВФ, СОТ, ООН, Світовий банк. Виконання функції здійснюється виключно за добровільною згодою держав, адже участь держав у тих чи інших міжнародних організаціях ґрунтується на принципі свободи членства.

Діяльність міжнародних організацій ґрунтується на певних їх інституційних органах (конгрес, конференція, асамблея, загальні збори тощо).

Особливості сучасних міжнародних відносин знайшли своє відображення у Статуті ООН:

«Организация Объединенных Наций преследует Цели:

1. Поддерживать международный мир и безопасность и с этой целью принимать эффективные коллективные меры для предотвращения и устранения угрозы миру и подавления актов агрессии или других нарушений мира, и проводить мирными средствами, в согласии с принципами справедливости и международного права, улаживание или разрешение международных споров или ситуаций, которые могут привести к нарушению мира; 2. Развивать дружественные отношения между нациями на основе уважения принципа равноправия и самоопределения народов, а также принимать другие соответствующие меры для укрепления всеобщего мира; 3. Осуществлять международное сотрудничество в разрешении международных проблем экономического, социального, культурного и гуманитарного характера и в поощрении и развитии уважения к правам человека и основным свободам для всех без различия расы, пола, языка, религии, и 4. Быть центром для согласования действий наций в достижении этих общих целей» [25].

В т.ч. і в таких міжнародно-правових документах, як:

- Декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам (1960 р.);
- Декларація про принципи міжнародного права (1970 р.);
- Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі (1975);
- Декларація про неприпустимість інтервенції і втручання у внутрішні справи держав (1981 р.).

Окреме значення в міжнародних відносинах мають судові органи, які вирішують спори між державами та перевіряють правомірність рішень міжнародних та міжурядових організацій (наприклад, Європейській суд з прав людини, Адміністративний суд ООН, Гаазький суд).

До змін у системі міжнародних відносин даного періоду слід віднести:

- 1) перехід від біполярного розділу світу до розосередження впливу у міжнародних відносинах;
- 2) деідеологізація у міжнародних відносинах (заборона ідеології фашизму, комунізму тощо);
- 3) пріоритет співробітництва та партнерства;
- 4) розширення спектру міжнародних відносин;
- 5) глобалізація економічних відносин та науково-технічного прогресу;
- 6) міжнаціональний та міждержавний обмін у різних сферах суспільного життя;
- 7) відсутність єдиного центру управління міжнародних відносин;
- 8) формується система світового політичного процесу;
- 9) розвиваються принципи рівноправ'я, повага до суверенітету, невторчання у внутрішні державні справи;
- 10) учасниками міжнародних відносин стають в т.ч. і міжурядові організації, недержавні громадські організації;
- 11) перевагами над насильницькими методами врегулювання міжнародних конфліктів надається методам погодження та врегулювання конфліктів;
- 12) формулювання та впровадження міжнародних соціальних проектів;
- 13) відбувається процес демілітаризації;

- 14) зміна вектору політичної свідомості лідерів, політиків, агентів впливу тощо.

ВИСНОВКИ

В ході дослідження ми дійшли наступних висновків:

Взаємозв'язок історії та міжнародних відносин має тісний характер, оскільки починаючи з стародавніх трактатів філософів, історичних джерел, аналітичних звітів міжнародних органів поряд з історичними, філософськими та статистичними даними в них розкривається питання становлення, формування та розвитку історичних міжнародних відносин.

Дослідження історії становлення та розвитку міжнародних відносин має значний обсяг відповідних напрацювань, зокрема: сформовано понятійно-категоріальну базу; вироблено методи та схеми функціонального і структурного аналізу даного міжнародно-правового явища; визначено міжгалузеві зв'язки в сфері історичного дослідження міжнародних відносин; охарактеризовано вплив розвитку держави на формування міжнародних відносин; побудована статична модель міжнародних відносин тощо.

Дослідження історії міжнародних відносин в історичній ретроспективі почалося з античних часів. Подальший розвиток історичної науки, соціології, філософії, економіки, національної історіографії, політології, теорії міжнародних відносин, геополітики, дипломатичної історії, теорії держави і права, історії вчень про державу і права визначили новий науковий напрям – історію міжнародних відносин.

Дослідження історії міжнародних відносин полягає у встановленні не тільки історичних обставин їх розвитку але й теоретичної складової даного історичного феномену. Теорію історії міжнародних відносин складають наступні елементи: поняття «історія міжнародних відносин»; співвідношення історії міжнародних відносин, дипломатичної історії та всесвітньої історії; періодизація історії

міжнародних відносин; предмет історії міжнародних відносин – історичні аспекти політичних, культурних, релігійних, економічних, суспільних, державних та міждержавних відносин; актори міжнародних відносин, їх вплив на історію становлення та розвитку міжнародних відносин.

Критеріями періодизації міжнародних відносин виступають: хронологічний критерій; регіональний критерій; критерій «визначних міжнародних подій»; критерій «прийняття фундаментальних міжнародно-правових актів»; критерій «панування міжнародно-правових принципів»; критерій «трансформація акторів міжнародних відносин»; критерій суспільно-економічної формації тощо.

Дослідження періодів історичного розвитку та становлення міжнародних відносин ґрунтується на таких етапах: а) докласичне; б) класичне; в) сучасне.

Докласичний історичний період розвитку міжнародних відносин умовно можна поділити на два підперіоди: стародавній; середньовічний.

Стародавній підперіод характеризувався наступним: на міжнародному рівні розвиваються договірні відносини, недоторканість послів, офіційне оголошення війни, нейтралітет, ритуали та подарунки у дипломатичних зносинах, професія дипломата, принцип рівності держав та державної вигоди, вертикальні і горизонтальні міждержавні союзи, утворення міждержавних союзів на тлі довготривалих війн, династичні шлюби, розширення території впливу та завоювань, розвиток Великого шовкового шляху, посольства до Парфії, відкриття морських шляхів до інших держав. В період античності міжнародні відносини характеризувалися активною експансією, створенням союзів, поділом території інших держав за домовленістю з союзниками, розвитком морського флоту, отриманням контрибуції, укладанням мирних договорів, амністією вигнанців, окупацією території чужих держав, надання незалежності та вільного статусу окремим регіонам та містам,

створенням «інформаційних привидів» для святкування перемог, утриманням заручників – дітей правителів підкорених держав, включенням союзних військ до складу державних армії, наданням римського громадянства вождям варварських племен, утворенням на території Римської імперії напівнезалежних варварських держав, дотриманням принципу недоторканості послів, створенням риторсько-дипломатичних шкіл, які забезпечували професійну підготовку майбутніх дипломатів тощо.

Середньовічний період (в X – сер. XI ст.) характеризується утворенням: Французького королівства (держава об'єднала території з різномовним та різнокультурним населенням); єдиної держави Італії (засновником світської влади стали папи Римські, які створили церковну державу, відбувається боротьба за незалежність міст-республік тощо); створенням Саксонії, Тюрингії, Франконії, Шабії, Баварії на території сучасної Німеччини, утворення нової Римської імперії, Іспанії (Ал-Андалусії, Кордовського емірату, Астурії, Кастилії, Іспанської марки, Барселонського графства, Каталонії, королівство Наварри, графства Арагона, Наварри, Каталонії). Серед інструментів регулювання міжнародних відносин даного періоду слід відзначити: «Божественний мир» (перемир'я від вечора середи до ранку понеділка), Вормський конкордат, ведення війн, завоювання територій, терор, торгівельні союзи (наприклад, Гензейська Ліга).

Класичний період розвитку міжнародних відносин характеризується наступним: розвиток міжнародної договірної практики; продовження формування держав та отримання ними нових статусів; створення та діяльність міжнародних організацій і конференцій; формування міжнародного галузевого права; розвитком концепції правового статусу суб'єктів міжнародних відносин; міжнародні відносини ґрунтуються на системі держав; формуванням міжнародного правопорядку; право міжнародних договорів;

укладаються договори з приводу ведення або закінчення війни, відповідних воєнних союзів, процедура укладання їх стає стандартизованою за участі дипломатів; розширюється предмет укладання договорів; формується функціональна теорія імунітету посла; виникає багатостороння дипломатія, тимчасові суб'єкти міжнародних відносин; міжнародний захист прав людини; принцип свободи морів, концепція «британських морів», інститут територіального моря, свобода судноплавства по міжнародним річкам; розвиваються право війни (в т.ч. і т.з. «кабінетні війни») та міжнародно-правовий інститут гуманітарної інтервенції, невтручання у внутрішні справи, інститут нейтралітету, інститут призового права та міжнародного арбітражу; набуття державою нових території ґрунтується на наступних підставах: династичні шлюби, правонаступництво (спадок), угоди (в т.ч. і дарування), рішення папи римського, ефективна або символічна окупація, відкриття нових земель, цесія, обмін територіями, адьюдикація; міжнародне торгівельне право; концепція захисту прав людини тощо.

Сучасні міжнародних відносин характеризується наступним: перехід від біполярного розділу світу до розосередження впливу у міжнародних відносинах; деідеологізація у міжнародних відносинах (заборона ідеології фашизму, комунізму тощо); пріоритет співробітництва та партнерства; розширення спектру міжнародних відносин; глобалізація економічних відносин та науково-технічного прогресу; міжнаціональний та міждержавний обмін у різних сферах суспільного життя; відсутність єдиного центру управління міжнародних відносин; формується система світового політичного процесу; розвиваються принципи рівноправ'я, повага до суверенітету, невтручання у внутрішні державні справи; учасниками міжнародних відносин стають в т.ч. і міжурядові організації, недержавні громадські організації; перевагами над насильницькими методами врегулювання міжнародних конфліктів надається методам погодження та

врегулювання конфліктів; формулювання та впровадження міжнародних соціальних проектів; відбувається процес демілітаризації; зміна вектору політичної свідомості лідерів, політиків, агентів впливу тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кравчук М. *Проблеми досліджень міжнародних відносин*. Політичний менеджмент. 2003. № 3. С.124-132.
2. Ластовський В.В. Історія міжнародних відносин: теоретичний формат. URL: file:///C:/Users/%D0%90%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D0%B0/Download/s/irtpa_2018_2_5.pdf С.34-43 (дата звернення: 19.11.20)
3. Гаджиев К.С. Политология: Учебник для высших учебных заведений. М.: Логос, 2001. 488 с.
4. Буткевич О. Теорії історичної періодизації міжнародного права. *Олександру Задорожньому – 50: статті та есе учнів і колег*. Одеса: Фенікс, 2010. С. 43-67.
5. Міжнародне публічне право : підручник: у 2 т. / [В.В. Мицик, М.В. Буроменський, О.В. Буткевич та ін.]; за ред. В.В. Мицика. 2-ге вид., змін. Харків: Право, 2020. 416 с.
6. Енциклопедії історія України URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Periodyzatsiia_istorii (дата звернення: 17.11.20)
7. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980) URL: <http://sum.in.ua/s/period> (дата звернення: 19.10.20)
8. Барандій М.В. Поняття суверенітету держави у міжнародному праві. *Часопис Київського університету права*. 2010/12. С. 307-311.
9. Ніколаєнко В.В. Зміст та особливості механізму реалізації принципу самовизначення у контексті боротьби нації за незалежність. *Юридичний науковий електронний журнал*. №6/2017. С. 388-390.

10. Куян І. Співвідношення принципів територіальної цілісності держави та права націй на самовизначення як складових частин державного суверенітету. *Журнал Віче*. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/1554/> (дата звернення: 11.10.20)
11. Декларація прав людини і громадянина. Конституційний Акт 1793 р. *Особистий сайт доктора історичних наук П. Гай-Нижника*. URL: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1793%20\(06\)%2024.dekl.prav.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1793%20(06)%2024.dekl.prav.php) (дата звернення: 19.11.20)
12. Глобальна корпоративна система: монографія / Ред. О.Г. Білорус. К.: КНЕУ, 2011. 408 с.
13. Копійка В.В. Розширення Європейського Союзу. Теорія і практика інтеграційного процесу: Монографія. К., 2002
14. Перепелиця Г.М. Конфлікти в посткомуністичній Європі: монографія. К.: НІСД, 2003. 432 с.
15. Перша та Друга світові війни в історії людства (до 100-річчя початку Першої і 75-річчя початку Другої світових воєн): Монографія / Ред. С.С. Трояна. К.: ДП «НВЦ» «Пріоритети», 2014. 316 с.
16. Лепявко С.А. Військово-політична діяльність українського козацтва в контексті міжнародних відносин (1561 - 1595): Автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01. НАН України. Ін-т історії України. К., 2000. 35 с.
17. Прийдун С. В. Трансформація зовнішньої політики України: європейсько-атлантичний аспект (1991-2015) [Текст]: дис... канд. істор. наук: 07.00.02; Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 2019. 302 с.
18. Туранли Ф. Козацька доба історії України в османсько-турецьких писемних джерелах (друга половина XVI – перша чверть XVIII століття). Монографія. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2016. 606 с.

19. Буряченко К.О. «Дипломатична служба та її специфіка»
URL: https://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2015/06/Buryachenko_avtoreferat.pdf (дата звернення: 15.11.20)
20. Приходько М.М. Українська держава часів гетьмана Павла Скоропадського у контексті європейської геополітики. URL: https://old.npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/avtoref/D26.053.02/Prixodko.pdf (дата звернення: 19.01.21)
21. Історія міжнародних відносин (сер. III тис. до н.е. — сер. XVII ст. н.е.): навч.-метод. посібн. для студ. ОНУ ім. І.І. Мечникова / О.І. Брусиловська, І.М. Коваль. Одеськ. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова, 2013. 188 с.
22. Булик М. В. Історія міжнародних відносин у давні часи: навчальний посібник. Маріуполь : МДУ, 2017. 274 с.
23. Класичне міжнародне право. URL: <https://studfile.net/preview/2265247/> (дата звернення: 19.01.21)
24. Ходанич Х. Сутність та функції міжнародних організацій у сучасних міжнародних відносинах. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/16601> (дата звернення: 14.02.21)
25. Статут ООН від 26.06.1945 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення: 21.01.21)
26. Право міжнародних договорів. Мультимедійний посібник з навчальної дисципліни «Міжнародне право». URL: https://arm.naiiu.kiev.ua/books/mg/lectures/lecture_3.html (дата звернення: 11.01.21)